

BAKK Miklós

Az eredettől a kezdetig

Úgy vélem,
Marius
Cosmeanu és
Ovidiu

Pecican cikkei¹ a *Provincia* eddigi leghasznosabb írásai. Arról szólnak, amiért a közös nyilvánosság megteremtésének terve lényegében megfogalmazódott, azaz, választ kell adni a kérdésre, mit tegyünk a bennünk különféleképpen lappangó *erdélyiséggel*. Cselekvési terünk, tematizációs lehetőségeink és stratégiai alternatíváink világos megfogalmazását sürgetik, s ezzel – úgy gondolom – vállalkozásunkat is elvezérik az eredettől a kezdetig, a sejtéstől a tettekig.

Az alábbiakban két kérdéshez kívánok hozzászólni. Először is: fontosnak tartom áttekinteni azt, hogy a kibontakozó vitában hogyan érzékeljük az „Erdély-problémát”. Másodsor: vázolni szeretném, hogy az „Erdély-probléma” percepciója eddig milyen stratégiai elképzeléseket alapozott meg.

A volt és a lesz között

A *Provincia* beköszöntőjében (*Mit akarunk*, *Provincia*, 2000, 1) – amely hosszasan csiszolt kompromisszum, többszörös szövegegyeztetés eredményeként jött létre – kevés eligazítás van arról, hogy milyen Erdélyt akarunk. A demokrácia szótárával összeállított kis programszövegben lényegében két fontos – a pusztán értékelvű programállításokon túlmenő – célkitűzés szerepel: 1. Erdélyt centrummá szeretnénk tenni; 2. olyan erdélyiséget akarunk, amely az eltérő hagyományokat és identitásokat egy modern, konszociatív rendszerbe tudja foglalni. Ez a *Provincia* programjának „kemény magja”, s úgy tűnik, most jutottunk el oda, hogy e program mellé néhány stratégiai elképzelést is megfogalmazzunk.

Az erdélyiségre vonatkozó elgondolások operacionalizálása azonban nem könnyű, mert – mint az erdélyi irodalomról szóló vitából is kiderült – Erdélyt mint szimbolikus és területi egységet s mint történelmi fogalmat eltérően érzékeljük és értjük. Pontosabban: az „Erdély-problémát” érzékeljük eltérően. Meglátásom szerint ebben az eltérő percepcióban tulajdonképpen az Erdély-kép három kategóriája, az erdélyiség-percepció három szintje keveredik.

Mindenekelőtt van egy *in vitro* erdélyiség, amely a valamiféleképpen már lezárt történelmek erdélyisége. Egymásnak elmentmondó történelmek *corpusa* ez, amelyekről mindenképpen beszélni kell, amelyek – a diskurzivitás szintjén – „kölcsonösen kibeszélendő” történelmek, azonban kérdésünk szempontjából az bennük a közös, hogy nehezen aktualizálhatóak, azaz nehezen vihető át abba a konstrukciós perspektívába, amelyet a *Provincia* felvállalt. E nehézségek forrása nyilván az, hogy az Erdély-történelmek eltérő nemzeti látószöge a modellek meglehetősen különböző tárházait állította elő. A román-magyar-szász együttélésből történelmileg kilépő szászokkal a konszociáció történelmi (középkori) formái váltak a ma számára érdektelenebbeké, a magyar közjogias-legitimitáselvű gondolkodási hagyomány és a XIX. század polgári-nemzeti (emancipatorikus) román nézőpontközötti távolság pedig még mindig ellentétként tetelezződik.

Ugyanakkor a lezárt történelmeként érzékelt erdélyiségek másik problematikussága az, hogy eltérő ingerküszöböt állítanak a ma érzékelése elé.

Annyi azonban bizonyos, hogy a jelenként érzékelt, *in vivo* erdélyiség – az erdélyiség percepciójának e másik szintje – jóval elutasítóbb a konstruktivitás nézőpontjaival szemben. Ennek az elutasításnak egyik központi, szociológiailag és gazdaságilag egyébként számtalan adattal bizonyítható tétele az, hogy a kommunista hegemonizáció végleg eltörölte az Erdélyt sajátossá tevő társadalmi és civilizatorikus karakterjegyeket, következésképpen a korszerű erdélyiség, mint regionális stratégia elvesztette talaját. A jelen látványából (amely azonban – mint látjuk – a kommunista közelmúlt megélése is) kiindulva fogalmazott szkeptikusan Sorin Mitu², s ez tér vissza az erdélyi irodalomról szóló vita néhány hangulati elemében. Az erdélyiséggel – mondta Egyed Péter – az a gond, hogy az erdélyi jelzőhöz nem tapad érték, mert – például – nem utalunk semmilyen minőségre akkor, ha azt mondjuk, hogy: erdélyi úthálózat³. Mindazonáltal az *in vitro* és *in vivo* erdélyiség határán is születtek számunkra fontos írások, jómagam ide sorolom Alexandru Cisteleanu *Kudarcot vallott provincia* című esszéjét⁴.

A *Provincia* programja számára azonban a konstruktív, *in statu nascendi* erdélyiség nézőpontja a legfontosabb. Ez szintén tényekre alapoz, de olyan tényekre, amelyek folyamatos részei, s ezért értelmezhetők és értelmezendők, de éppen ezáltal válnak a politikai képzelőerőt tágiós ezért oly szükséges konstruktivitás elemeivé. Ennek az *in actu/in statu nascendi* erdélyiségnek a tényei közé sorolhatóak – például – a választási geográfia adatai, a jóval fejlettebb erdélyi civil társadalom (ez statisztikailag is igazolható), a helyi önkormányzati sfera jóval gazdagabb (és egyértelműen) nyugati kapcsolatrendszerével, a külföldi beruházások térképével stb. És ez a konstruktivitás az egyetlen, amelyben a „lezárt” múltak is valamiképpen összekapcsolhatóak.

Konszociációs stratégiák és az RMDSZ

Mindaz, amit Molnár Gusztáv *A konszociációs demokrácia esélyei Erdélyben* című tanulmányában (*Provincia*, 2000, 6) modellként felvázol, első olvasásra minden bizonnyal illuzórikusnak tűnik. Haviszont rávetítjük az RMDSZ elmúlt tíz évére, sokunkban megfogalmazódhat a gondolat: a történelem olykor észrevétlenül visz el az alternatívák küszöbére.

Figyelmes elemző számára ugyanis feltűnhet, hogy az 1996-2000-es kormányati ciklus végére nagyjából kirajzolódott az a három stratégia, amelyet az RMDSZ az elmúlt tíz év során követett. Sietek mindjárt leszögezni: a stratégia kifejezést nem abban a közkeletű, a zsurnalisztikus szóhasználat révén meghonosodott jelentésváltozatában használom, amely szerint stratégia alatt programszerűen megfogalmazott – vagy legalábbis diskurzív módon kifejtett –, hosszabb távra szóló cél, iránykijelölés értendő.

A stratégiák ugyanis nem csupán azokban a célokban jelennek meg, amelyek az RMDSZ programjában szerepelnek. Részben rejtett (nem tudatos) stratégiákról van szó, amelyek „nyersanyaga” jelentős mértékben nem racionális természetű: olyan hitek, normák és közvélekedések alakítják, amelyek nem nagyon jelennek meg a nyilvános beszédben. Az RMDSZ által tetelezett céloknak nemcsak az a funkciója, hogy egy közös jövőkép

mozgósító erejével a romániai magyarságot egységes szavazóbázissá alakítsa (ideológiai funkció), hanem az is, hogy eszöközt biztosítson az elítelt, amellyel a létező kollektív identitásra – a feszültségek keltésének és feloldásának finom játéka révén – rátelepedhet.

Két olyan stratégia van, amely az RMDSZ programjának egy-egy részéhez kapcsolható.

Az egyik a *nemzeti autonómia stratégiája*; amely gyakorlatilag 1992 óta szerepel az RMDSZ-dokumentumokban. Az autonómiának, amint az elmúlt nyolc év során azt az RMDSZ-elit a maga számára is megfogalmazhatta, bár a demokrácia szótára szerint legitím, realitása nem sok van. Ez sajátos, értékelvű törésvonalat eredményezett az RMDSZ-en belül: egyfajta pragmatista/idealista megkettőződést a beszédmodok és az attitűdök tekintetében. Ideológiai tematizációja: a „mérésékelt”-„radikális” ellentét. Funkcióját tekintve az autonómia stratégiája az utóbbi években tulajdonképpen kettős célt szolgált: a. kritikai eszköz volt, amelyet a gyakorlati politizálás egzisztenciájával szemben bármikor érvényesíteni lehetett; b. olyan episztémé (tematizációs kiindulópont) volt, amelyhez minden szervezeti reformkezdeményezés vissza tudott nyúlni. Világos tehát, miért vált az autonómia stratégiája az RMDSZ ernyős szervezeten belül „ellenzéki stratégiává”.

A másik, programhoz (is) kötődő stratégia: az *erdélyi regionális stratégia*. Az RMDSZ 1999-es csíkszeredai kongresszusán került a Szövetség programjába, amely ekkor egyetlen új fejezettel, az erdélyi regionális érdek fejezetével bővült. Bár ez nem kellően kidolgozott fejezet, ideológusai egy dolgot máris előrevetítettek: a regionális stratégia a Szövetség számára kilépést jelent a partnerkeresés mostani kereteiből, mégpedig a regionális érdekek alapján. E stratégiát – mondják – az a regionális dinamika fogja felértékelni, amely az Európai Unió keleti határán – Magyarország felvételét követően – bontakozik majd ki, s amely „helyzetbe hozza” nemcsak az RMDSZ „regionális elitjét” (azt, amelynek kialakulása már most nyomon követhető az önkormányzati elit és a vidéki vállalkozói sfera összefonódásában), hanem a többi párt hasonló érdekeltiségű erdélyi elitjeit is.

Máris látható, hogy mindkét stratégia valamiképpen túlmutat a román állam jelenlegi szerkezetén. Az RMDSZ nézőpontjából a nemzeti autonómia és az erdélyi regionalizmus eszméje (bár más-képp) azon az előfeltevésen alapszik, hogy a romániai magyarság integrációja csak úgy valósulhat meg, ha a román állam közjogi szerkezetében is tükrözi azt a történelmi valóságot, hogy itt jelentős, magát öshonosnak tekintő magyar közösség él. Eszerint a román államnak mind közjogi intézményei, mind pedig a polgárainak nyújtott szimbolikus javai tekintetében alkalmazkodnia kell a magyar közösség jelenlétéhez.

A (nemzeti) autonómia-elképzelések jelentős mértékben kapcsolódnak a két világháború közötti korszakban elkészített tervezetekhez (ekként az *in vitro* erdélyiséget is megjelenítik). Az RMDSZ programjában az erdélyi regionalizmusra vonatkozó fejezet révén megjelenő cél azonban a *Provincia* néhány írásában megfogalmazott koncepcióhoz esik közelebb, tehát egy megkonstruálandó erdélyiséget tart szem előtt.

Konszociációs stratégiák és oszloptársadalmak

A harmadik stratégiát *konszociációs stratégiának* nevezhetnénk⁵. Az RMDSZ kormányzati szerepvállalásával került előtérbe, de igazából az elmúlt egy-két hónapban, a sok találgatásra okot adó RMDSZ-PDSR koalíció esélyei kapcsán vált tematizálhatóvá a közvélemény számára is.⁶ Az RMDSZ kormányzati szerepvállalásával közvetlenül megtapasztalhatóvá vált az a – nyugati demokráciákban már ismert – törvényszerűség, hogy „a parlamenti pártrendszerek a politikai és állami intézményrendszer szerves és integráns részeivé váltak”.⁷ A romániai magyar szavazók számára ez a nem saját, „nem legitím” román állam és annak „legitím része”, az RMDSZ közötti feszültségben jelent meg. Az RMDSZ-elit számára viszont egyfajta termékeny feszültségről van szó, amelynek feloldása folyamatos – mondhatni: napi – feladat. És az, ahogy ezt feloldja – úgy tűnik – azonos a politikatudományban ismert „oszloposodott társadalmak” létrehozására és konszolidálására irányuló törekvéssel.

Lényegében nem másról van szó, mint a Molnár Gusztáv által Arend Lijphart nyomán konszociációs névezett modell működésének társadalmi síkjáról. A politikai szubkulturák tekintetében megszokott európai országokban, így például Hollandiában, Belgiumban vagy Ausztriában⁸ a politikai tagoltság gyökereinek az egymástól világosan elhatárolódó kulturális csoportokat találjuk. Uganakkor megfigyelhető, hogy a politikai szubkultúra (csoportidentitás) „puha” elemeit (attitűdök, ideológiák, világnézetek) az illető csoport „kemény” (intézményi) szervezethez egészíti ki és tartja fenn. A politikai szubkulturák (társadalmi) oszlopba szerveződnek, amely „...párt, szakszervezetek, sajtó, klub, ifjúsági, szabadidős és egyéb szervezetek olyan hálózata, amely a párttag közösségi igényeirel gondoskodik fiataloktól öregeségig, integrálva őt a pártba, kelégtve az elvárásait iránti igényét, és izolálva őt a rivális szubkultúra tagjaitól”.⁹ Az oszlop az a szubkultúra, amely teljes egészében intézményesült és hierarchikusan összehangolt szervezeti struktúrája révén lehetővé teszi, hogy tagjai az élet minden területén a hozzá tartozó intézményekben folytathassák tevékenységüket, s ehhez eléri azt is, hogy a politika minden szereplője önálló, társadalomalkotó entitásként ismerje el.¹⁰

Az oszloposodott társadalmakban kialakult politikai modell olyan kompromisszumok alapján működik, amely nem veszélyezteti a szubkultúra identitását. Vagyis: az oszlopok közötti konszenzust, a közjavak szubkulturák közötti megosztásának rendjét az oszlopot képviselő elitek közötti kompromisszum alakítja ki.

Nos, az RMDSZ – amelynek szavazótáborába kezd ilyen szubkulturális közösségként működni – a kormányzati szerepvállalással tulajdonképpen elindult egy rejtett, nem tematizált konszociációs stratégia által kijelölt úton.

Csak hogy a kérdés az: elegendő-e ez egymagában ahhoz, hogy a jelenlegi intézményi keretek közt kialakuljon egy romániai konszociációs modell. Úgy vélem, a mostani Romániában ehhez nem adottak a feltételek.

Először is: nem adottak a politikai feltételek. Lijphart legújabb könyvében¹¹ –

melyben a konszociációs modellek helyett konszenzuális demokráciáról beszél – felsorolja, mi jellemzi azt a politikai környezetet, amelyben konszociációs modell/konszenzuális demokrácia létrejöhet. Ezek: 1. a végrehajtó hatalom megosztása a koalíciós kabinetekben; 2. megfelelő egyensúly a törvényhozói és végrehajtó hatalom között; 3. olyan többpártrendszer, amelyben egyetlen párt sem juthat abszolút többséghez; 4. arányos képviselői rendszer; 5. az érdekcsoportok erős korporatizmusa; 6. föderális és decentralizált kormányzás; 7. valódi kétkamarás parlament; 8. az alkotmány szilárdsága; 9. alkotmányossági felügyelet; 10. független központi jegybank.¹² Látható, nem mindegyik feltétel adott Romániában, és e feltételek még távolról sem azonosok a konszociáció működését biztosító további négy feltétellel, amelyet Molnár Gusztáv is idéz.¹³

De van egy másik, nehezebben megragadható feltétele is a konszociáció létrejöttének, s erre Lijphart éppen csak utal, mikor azt mondja, hogy a konszociációs modell működéséhez „konszenzualista politikai kultúra” szükséges.¹⁴ A konszenzuális demokráciák alapjául szolgáló „oszloposodott társadalmak” valójában csak akkor működőképesek (a partnerek közt akkor alakul ki „konszenzualista politikai kultúra”), ha mindegyik résztvevő mögött egy „oszlop” (társadalmi szegmens) van.¹⁵

Mint hogy Románia történelmi örökségéből adódóan ez nem áll fenn, van okunk arra, hogy a *Provincia* programja alapján az „oszlop-társadalmasodás” erdélyi feltételeit, regionális kereteit külön is vizsgáljuk. Mert tényleg meglehet, hogy az alternatívák közelebb vannak, mint gondolnánk, s ezért nemcsak eredetükről kell vitatkozni, hanem a kezdetéről is.

¹ Marius Cosmeanu: *Posztkommunisták, tépelődők és demokráciák*, *Provincia*, 2000, 5.; Ovidiu Pecican: *Transzlembus párt avagy polgári fórum?* *Provincia*, 2000, 6.

² Sorin Mitu: *Illúziók és valóság Erdélyben*, Beszélő, 1998, 9.

³ Egyed Péter vitaindítója a *Baldóver* irodalmi kör 2000. nov. 8-i ülésén, melyen a *Provincia* erdélyi irodalomról szóló számát vitatták meg, *Kronika*, 2000. nov. 10.

⁴ Magyar fordításban a *Korunk* 1993, 11-es száma közölte.

⁵ Ld még Bakk Miklós: *Modellviták – rejtett stratégiák*, Magyar Kisebbség, 2000, 1.

⁶ Elsősorban Gabriel Andreescu e tárgyban írt cikkeit sorolnám ide.

⁷ Fricz Tamás: *A magyarországi pártrendszer 1987-1995*. Cserépfalvi Kiadó, e.n., 42.

⁸ Ld Enyedi Zsolt: *Politika a kereszt-jegyében*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.

⁹ Barnes, Samuel: *Party Democracy: Politics in an Italian Socialist Federation Organization*. Yale University Press, 1967.

¹⁰ Ld Enyedi, i.m.

¹¹ Arend Lijphart: *Modele ale democrati-ei. Forme de guvernare si functionare in treizeci si sase de tari*. Polirom, 2000. I.m., 51-57.

¹² 1. nagykoalíciós kormány, amely a plurális társadalom valamennyi fontos szegmensének politikai vezetőit egyesíti, 2. kölcsönös vétőjog a létfontosságú kisebbségi érdekek védelmében, 3. arányosság a politikai képviselő, a köztisztviselők megosztása és a közpénzek elosztása terén és végül 4. valamennyi társadalmi szegmens magas fokú autonómiája saját belső ügyeinek intézése tekintetében.

¹³ I.m., 278.

¹⁴ E.H. Bax: *Modernization and Cleavage in Dutch Society*. Groningen, 1988.